

Sokrates Öncesi Filozoflarda *Arkhe* ile Oluş Sorunsalının Kosmogonik ve Ontolojik Açından Değerlendirilmesi

Cosmogonical and Ontological Evaluation of the Problematic of Arche and Genesis in Pre-Socratic Philosophers

Neslihan Doğan

Uludağ Üniversitesi, Bursa, Türkiye,
neslihandogan58@gmail.com,
ror.org/03tg3eb07

Öz: Doğa ile *kosmos*'a yönelik ilk rasyonel duruşu sergileyen ve böylece felsefe etkinliğine ev sahipliği yapan Antik Yunan düşün dünyası, olup biten süreçleri anlama çabasında her daim özel bir yere sahip olmuştur. Bir yönüyle *theogonia*'dan (Θεογονία) *kosmogonia*'ya (κοσμογονία) geçişin; bir yönüyle ise varlığın sorgulanmasına ilişkin basamakların inşası anlamına gelen bu etkinliğin sacayakları, Sokrates öncesi düşünürlere kadar uzanmıştır. Dönemin düşünsel evriminin omurgasını oluşturan “şeylerin (varlıkların) doğası nedir?” veya “şeyler neyden meydana gelmiştir?” şeklindeki sorular odağında ilerleyen bu düşünürler, (i) *arkhe* sorunsalını gündeme getirmişlerdir. Bu sorunsal tarafından açıkça kapsanan, “doğada farklı niteliklere sahip olan cisimler, *arkhe*’(ler)den nasıl meydana gelmiştir?” sorusu ise (ii) *oluş* ile *devinimin* açıklanmasını kaçınılmaz kılmıştır. Buna istinaden varlıklar, doğa ve *kosmos* söz konusu olduğunda madalyonun bir yüzünü *arkhe* arayışı; diğer yüzünü de *oluş* ile *devinimin* açıklanması oluşturmıştır. Buradan hareketle Sokrates öncesi düşünürleri özümsemenin ancak *arkhe* ve oluş sorunsalına bir bütün olarak bakmaktan geçtiğini göstermek, makalenin temel amacını oluşturmaktadır. Zira madalyonun iki yüzünü ihtiva eden ve etkileri en çok da *kosmogonia* ve ontoloji bağlamında görülen bu iki sorunsal, Sokrates öncesi düşünürleri farklı patikalara sokan ana etkenlerden birini teşkil etmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Kosmos*, Varlık, Doğa, *Arkhe*, Oluş

Geliş Tarihi/Received: 17.04.2025
Kabul Tarihi/Accepted: 11.07.2025
Yayınlanma Tarihi/ Available Online:
14.08.2025

Abstract: Ancient Greek thinkers, known as pre-Socratics, were among the first architects of a rational approach to nature and the cosmos, have always held a special place in the effort to understand the processes of existence. The pillars of this activity, which, on one hand, marks a transition from *theogony* to *cosmogony*, and on the other, constructs the initial steps for questioning existence, go back to the pre-Socratic philosophers. Focusing on two questions that formed the backbone of the intellectual evolution in that period, these thinkers first asked: “What is the nature of things (beings)?” or “what are things made of?” and briefly (i) brought up the point that is recorded as the problem of the *arche*. The question explicitly covered by the former, “how did the bodies with different qualities in nature come into being from the *arche*(s)?”, made (ii) the explanation of *genesis* and *motion* inevitable. Thus, when dealing with beings, nature, and the cosmos, the search for an *arche* stands on one side of the coin and the explanation of *genesis* and *motion* on the other. Therefore, the main purpose of this article is to demonstrate that a comprehensive understanding of pre-Socratic thinkers can only be achieved by addressing the problem of the *arche* and *genesis* together. Indeed, these two problems, which are the two sides of the same coin, whose effects are most visible in the context of *cosmogony* and ontology, constitute one of the main factors that set the pre-Socratic thinkers on different paths.

Keywords: *Cosmos*, Being, Nature, *Arche*, Genesis

Extended Abstract

Unlike the mythical narratives and theogonies that dominated the period, Ancient Greek philosophy scrutinized nature and the cosmos with a completely different understanding. This transformation towards physical processes rather than supernatural powers and divine impulses in the face of events and processes has led to a gradual change in the perspective towards nature and the cosmos. So much so that Thales' choice of the essence of "water" as the founding principle, even though he was thought to have been influenced by mythical narratives, was considered as an attempt to explain nature and its internal relations, through the elements of nature. Thus, the Ancient Greek world of thought, which opened the door to philosophical thinking properly, enabled the explanation of being and the cosmos with a completely different conception along with a rational tendency.

This change, which is particularly attributed to the pre-Socratic ancient thinkers, centered on two issues: the problematic of *arche* and the problematic of *genesis*. Now, according to the first one (i) the problematic of *arche* involves the search for what is the cause, principle, substance or essence from which things come and to which they go. This problematic, which is today referred to as the "*arche*" issue due to Aristotle's influence, is essentially an inquiry into the nature of things. The problematic of *genesis*, which manifests itself as growth, movement, change, metamorphosis, etc. both on earth and in the sky, refers to the question of how other bodies are formed from the founding principle, the *arche(s)*.

Accordingly, the main problem of this article is to evaluate the problematic of *arche* and *genesis* as a whole when it comes to pre-Socratic thinkers' conceptions of being, nature and the cosmos. As an introduction to this point, attention will first be drawn to the search for the *arche* by the Milesian thinkers Thales, Anaximenes and Anaximandros; and the issue of *genesis*, which is reduced to qualitative transformations, will be examined especially in the context of their cosmogonies. The wholeness of the problematic of *arche* and *genesis* will be divided into three philosophical systems in line with Weber's approach. Indeed, according to the first of these, *genesis* and motion are accepted without concern for explanation and are regarded as the ultimate principle of the cosmos. According to the second, nature and the cosmos, which are embedded in infinite stasis, are in no way endowed with *genesis* and motion. According to the latter, on the other hand, it is accepted and explained in the context of its relation to the *arche*.

As one might expect, it is Heraclitus who elevates *genesis* and motion to the skies and considers them the ultimate principle of nature and the cosmos. Parmenides, who, in direct proportion to Heraclitus' insistence, regarded motion and movement as mere appearances, treated being as being and considered it exempt from all its acquisitions in the form of growth, transformation, motion, and so on. Thus, these two opposite poles, known as the doctrines of *genesis* and continuity respectively, became two important perspectives that influenced ancient philosophical activity in ontological and cosmogonic terms. Historically, Pythagorean philosophy, which accepted *genesis* and motion before these two doctrines, argued that beings are essentially constant and ultimate, and tried to explain the movement and motion that manifests itself in the cosmos in the context of the *arche*, that is, mathematical and geometric number relations.

Similarly, Empedocles, Anaxagoras, and the atomists Leukippus and Democritus were the thinkers who tried to overcome this opposition between the doctrines of *genesis* and continuity with a pluralist attitude. Empedocles and Anaxagoras, following in the footsteps of Parmenides, argued that existence is essentially constant. They tried to explain the problematic of *genesis*, which participates in the formation process of the bodies, in terms of an external principle of motion. On the contrary, the atomist thinkers, who claimed that not an external principle of motion but the mechanistic motion inherent in the *arche* could be the basis for *genesis*, were ahead of their contemporaries in understanding nature and the cosmos. Therefore, an in-depth investigation of the pre-Socratic thinkers' perspectives on being,

nature and the cosmos requires an evaluation of the problematic of *arche* and genesis as a whole; the clearest evidence of this is their ontological and cosmogonic conceptions.

1. Giriş

Etnik, kültürel ve dini unsurlarla birlikte doğaya, insana ve *kosmos*'a yönelik tasavvurun ilk dayanaklarını oluşturan Antik Yunan felsefesi, daima özel bir yere sahip olmuştur. İlk bakışta, insana has pratik kaygılar üzerine yükseldiği görülen bu tasavvur çerçevesinde bilen “özne” ya da başka bir deyişle “akıl”, doğa karşısında yetkin kılınmak istenmiş; doğanın olguları, yine doğanın öğelerinden yola çıkılarak, akıl yetkinliğinde anlamlandırılmaya çalışılmıştır. Ardından gelen sorgulayıcı zihinler eşliğinde sadece doğa ile *kosmos*'a değil, insana yönelik bakış açısı da biçim ve içerik bakımından topyekûn değişmiştir. Sistematik bir girişim olarak felsefi düşüncenin ilk tohumlarının atılmasına yol açan bu değişim, *mythos*¹, yani mitolojik anlatımlar aracılığıyla kök salan yeni bir dünyaya kapı aralamıştır.

Antik Yunan kültürüne hâkim olan mitsel anlatım, konu ve problemlerinde bulunan ortaklık açısından felsefenin ön öyküsü olma ayrıcalığına sahiptir. Nitekim Aristoteles'in de ifade ettiği üzere yeni bir düşünce tarzının gelişmesi ve yaygınlık kazanmasında önemli olan faktör, tanrıları ele alıp açıklayan ve doğayı tanrısal iradenin bir sonucu olarak ortaya koyan teologlar ile onların eserleri olmuştur (Aristoteles, 2017, s. 92, 983b/25-30). Söz gelimi Homeros'un *İlyada* ve *Odyseia*, Hesiodos'un ise *Theogonia* isimli eserleri, bu anlatımlara örnek gösterilebilir. Özetle madde, olaylar ile olup biten fiziksel süreçler veyahut tanrısal güçler ve *kosmos* üzerine derin bir düşünsel hesaplaşmayı barındıran bu eserlerde ortak olan yön, tanrılar ile *kosmos*'un meydana gelişi üzerine soruşturmanın, benzer mitolojik anlatımın sorgu potasında erimesidir. Daha açık bir ifadeyle kendini gösteren söylem, şöyledir: “Doğa ile gece, gündüz, yıldızlı gökyüzü, yeryüzü, deniz, dağlar, ırmaklar, rüzgâr gibi doğa fenomenleri hala kişisel, tanrısal varlıklar olarak, diğer tanrıların birleşmesinden doğan ve bu nedenle ortak bir ilk anababadan gelen kısmen erkek, kısmen dişi varlıklar olarak düşünülmüyordu...Fırtına deprem gibi doğa olaylarına sadece kişisel, karşı konulmaz varlıkların, yani tanrıların neden olduğunu düşünmek mümkündü” (Capelle, 2016, s. 23). Çok tanrılı Yunan dininin genel tasvirini içeren bu eserler bağlamında *kosmos*'un doğumu ile fiziksel/doğa olayları, onları yönetme ve düzenleme gücüne muktedir olan tanrılar ve tanrısal güçler temelinde anlamlandırılmaya çalışılmıştır. İlaveten onlara üreme, öfke, sevgi ve nefret gibi, çeşitli insani özellikler atfedilmiş; tanrıların, insanların, hayvanların ve doğanın kopamayacak bir şekilde birbirlerine bağımlı oldukları, aynı yasalara tabi oldukları düşünülmüştür (Armstrong, 2006, s. 10).

Döneminin dinsel ve toplumsal değerlerini yansıtan ve Antik Yunan kültür dünyasının önemli bir yönünü oluşturan bu eserler, aynı zamanda doğaya, insana ve *kosmos*'a yönelik kökensel sorguyu içermesi bakımından, felsefi düşüncenin tohumlarının ekildiği toprağı da teşkil etmektedir. Bugün *mythos*'tan *logos*'a veya *theogonia*'dan (tanrı-doğum) *kosmogonia*'ya (evren-doğum)² atılan adımlar olarak tasvir edilen bu kademeli geçiş, yeni bir bakış açısını doğurmuştur. Öyle ki doğa ve *kosmos*'a dair olup biten süreçlerin, doğrudan tanrısal güçlere ve itkilere atfedilmeden anlaşılmaya çalışılması, *kosmos*'un ve varlığın bir bütün olarak akıl önderliğinde anlaşılmasına kapı aralamıştır. İşte Sokrates öncesi Miletoslu filozoflara atfedilen bu ayrıcalık, meseleleri ele alma tarzlarında ve sergilenen yaklaşımın içeriğinde meydana gelen değişim olarak yorumlanabilir (Arslan, 2006, s. 39). Örneğin bir

¹ Antik Yunan düşün dünyası ekseninde *mythos*, “söz”, “söylev” ve “anlatım” anlamına gelmektedir. Sanıldığı gibi aksine hayali veya inanırlılığı olmayan bir hikâyeye anlatımı değil, Yunan edebiyatının ilk dönemlerinde arkaik çağın epik dilinde tartışmasız otoriteye sahip anlatımlar veya söylevlerdir (Eco, 2020, s. 25).

² Burada *kosmoloji* değil fakat *kosmogonia* kavramının kullanılması uygun görülmüştür; çünkü “evren bilim” anlamına gelen *kosmoloji*, bilimsel veriler ışığında evrenin doğuşundan sonuna kadar, yani evrene dair tüm unsurların araştırıldığı bilim dalıdır. Öte yandan bilimsel verilerle içeriklendirilmesi zorunda olmayan; aynı zamanda “*kosmos*'un doğumu” veya “evren doğum” anlamına gelen *kosmogonia* kavramı, evrenin doğuşu ve kökeniyle ilgilidir. Günümüzde bu ayrım, dini dayanakları temel alan “dini *kosmogonia*'lar” ile bilimsel verileri temele alan “fiziki *kosmolojiler*” açısından önem arz etmektedir (Ateş, 2009, ss. 308-309).

düzeni veya bir dizgeyi yansıtan *kosmos* ile onun parçalarında meydana gelen her bir oluşum (başka bir ifadeyle devinim), yalnızca tanrılar ve doğa üstü güçlere değil; maddi ilkelere ve fiziksel süreçlere (buharlaşıma, yoğunlaşma veya donma fenomenlerine) atıfta bulunarak anlaşılmaya çalışılmıştır. Dahası yeryüzü, canlı bir organizmaya benzetilmiş, *kosmos*'un deviniminin ise doğa üstü bir güç gerektirmeksizin, tıpkı bir organizmanın işleyişi gibi açıklanabileceği düşünülmüştür (Heller, 2011, s. 1). Bu bakımdan doğalcı bir eğilime sahip olduğu düşünülen Antik Yunan felsefesi, doğayı canlı bir varlık olarak algılamış ve varlık konusunu, bilimsel bir mesele haline getirmiştir (Thilly, 2016, s. 27). *Kosmos*'u meydana getiren ve ayakta tutan güçlerin, maddi doğa ile aynı düzlemde ve aynı biçimde iş gördüğü fikrinin yavaş yavaş yaygınlık kazanması, *theogonia* ile *kosmogonia* düşünceleri arasındaki yakınlığın git gide terk edilmesine yol açmıştır. Böylece tanrısal ve doğa üstü varlıklardan, maddi ve fiziksel olan *kosmos*'a yönelim gerçekleşerek oluş ve düzenin, tamamen doğal olduğu sonucuna varılmıştır (Naddaf, 2005, s. 163).

Sonsuz düzeni ihtiva eden *kosmos*'ta meydana gelen olaylar ile süreçler, yani oluş ve devinim, yine doğanın kendisinden yola çıkılarak izah edilmeye çalışılmıştır. Bu örüntüyü oluşturan en önemli unsur, Antik Yunan düşüncesine hâkim olan, var olanın ezeli ve ebedi olduğu; başka bir deyişle var olanın yok olmayacağı ve hiçlikten, hiçbir şeyin çıkmayacağı fikridir (Yardımcı, 2024, s. 2). Bu da Miletoslu düşünürleri ilk olarak, (i) şeylerin kendisinden meydana geldiği ve tekrar ona gideceği *neden, ilke, prensip, özdek, töz* bağlamında *arkhe*'ye (ἡ ἀρχή); bilinebilir nesne olması açısından ise sonsuz doğa ve *kosmos*'a yöneltmiştir. Aristoteles tarafından dile getirildiği üzere, "doğa filozofları" olarak andığı Miletoslu düşünürlerin *arkhe* -veya daha ziyade *doğa* (ἡ φύσις/*he pyhsis*)- kavramıyla kastettikleri şey, tüm var olanların kendisinden çıktığı, kendisinden meydana geldiği ve en son kendisine döndüğü ilk ilkenin araştırılmasıdır (Aristoteles, 2017, ss. 121-122, 983b/5-10). Üstüne üstlük cisimlerin oluşumları, devinimleri ve geçirdikleri fiziksel değişimler göz önüne alındığında açıkça (ii) *oluş* (ἡ γένεσις/*he genesis*) meselesinin açılmasını gerektirmesi, Antik Yunan düşünürlerinin karşı karşıya kaldığı iki önemli sorunsal göz önüne sermektedir. Bu yüzden yalnızca şeylerin kendisinden meydana geldiği ve tekrar ona gideceği *neden, ilke, prensip, özdek, töz*, kısaca *arkhe*'nin ne olduğunun araştırılması değil; aynı zamanda kökeni *arkhe*'ye dayanan oluş ve devinimin de açıklığa kavuşturulması gerekmektedir. İşte bu makalede yapılmak istenen şey, Sokrates öncesi düşünürler özelinde madalyonun iki yüzünü yansıtan *arkhe* ve oluş sorunsalını, onların *kosmogonia*'ları ve ontolojileri üzerindeki etkileri bakımından tartışmaktır.

2. Miletoslu Monist Düşünürler ve *Kosmogonia*'ları

Oluş ile devinimin kendisine dayandırıldığı *arkhe*'nin, tek bir madde veya özdek olduğunu savunan Miletoslu düşünürlerin doğaya ve *kosmos*'a bakış açıları, "doğa felsefesi" olarak nitelendirilmektedir. Doğada olup biten olaylar ile süreçleri anlamaya çalışmalarının yanı sıra, düzen ile uyumun simgesi haline gelen *kosmos*'un kökeni ve gelişimi üzerine düşünceleri, bu nitelendirme hakkında kısmen bir şeyler anlatmaktadır. Nitekim Miletoslu düşünürlerden Thales, her şeyin kendisinden geldiği ve yine her şeyin doğası anlamına gelen ilkenin, "su" olduğu kanısına varmıştır. Sonsuz doğanın nedeni, ilkesi, prensibi, özdeği veya tözü olarak benimsenen su, aynı zamanda sonsuz *kosmos*'un da temel prensibi sayılmıştır. Günümüzde ona ait yazılı bir kaynak bulunmamaktadır ancak Aristoteles'in aktarımıyla birlikte doğa felsefesinin kurucusu sayılan Thales'in yaklaşımları, üç ilkeye indirgenmiştir. Bunlar, (i) suyun her şeyin ilk ilkesi, *arkhe*'si olduğu, (ii) dünyanın, su üzerinde yüzdüğü ve (iii) tanrısal olan suyun, kendiliğinden *canlı* olduğu ve her şeyin, tanrılarla dolu olduğudur (Aristoteles, 2017, ss. 122-123, 983b/20-30; Burnet, 1920, s. 34).

Thales'i böyle bir ilkeye götüren motivasyonun, insanların suya gereksinim duymaları, basit gözlemler sonucunda suyun kaynama, buharlaşma, yoğunlaşma gibi fiziksel dönüşümlere olanak tanınması ve dahası bitkilerin, suyun sebep olduğu nemli ortama ihtiyaç duyması şeklindeki gerekçeler olduğu düşünülmektedir. Sadece bu değil, aynı zamanda *Oceanos* ve *Tethys* efsanelerinden de etkilendiği

düşünülen Miletoslu düşünürün suyu, tanrısal bir unsur olarak görmesi, “canlılık” kavramı üzerinden mitolojiyle olan karşılıklı ilişkisini göstermektedir. Bir yandan Antik Yunan mitolojisinde insanlar ve tanrıların yaratıcı atası olan okyanus, tanrısal ruh olarak anılan fakat kendiliğinden canlı kabul edilen maddi bir özdek, yani “su” ile temsil edilmiştir. Burada “canlı olma” ile “ruha sahip olma” kavramları arasında keskin bir ayrımın olmaması, Thales’i mitolojik unsurlara bağlayan önemli bir yöndür (Aslan, 2007, s. 121). Öte yandan her şeyin kendisinden geldiği ve yine kendisine döneceği ilkenin, doğanın bir parçasını oluşturan maddi bir özdek olması, *theogonia*’dan *kosmogonia*’ya atılan yumuşak bir adım olarak yorumlanabilir. *Arkhe*’nin kendiliğinden canlı olmasından kastedilen şey, ilk ilkeden hareketle tüm niteliksel değişimlere, dönüşümlere, devinime; kısacası oluşa meydan vermesidir. Bu çerçevede niteliksel dönüşümlerin dayanağı olan suyun canlılığı, bir mıknatısın demir parçasını çekmesi kadar doğal ve içkindir.

Erken dönem Yunan felsefesinde yaygın olan “canlı-maddecilik” düşüncesi, canlı organizmalarda madde ve gücün bir bütün olarak anlaşıldığı; fiziksel anlamda maddelerin, hareket ve devinim yeteneğine sahip olması anlamına gelmektedir (Capelle, 2016, s. 52). Söz gelimi ısıtılan ve kaynatılan suyun, sırayla buharlaşması ve donması olayları ya da sel, kasırga, deprem şeklindeki çeşitli doğa fenomenleri göz önüne alındığında *arkhe*’nin kendiliğinden canlı olması, onun hem kendi hem de diğer oluşumlar üzerine olan değişim ve oluş yeteneğini göstermektedir. Öyleyse sonsuz doğayı, yine doğanın unsurlarından yola çıkarak anlamaya çalışması, düşünce tarihi bakımından Thales’i özel bir yere koymuştur. Buna koşut bir şekilde ardından gelen düşünürlerin “meydana gelmemiş”, “yok olmayacak” veya “kendisine özdeş” olan *nedenin*, *ilkenin*, *prensibin*, *özdeğin*, *tözün* ne olduğu sorusuna yönelik tartışmaları, Antik felsefe literatürünün önemli bir parçasını oluşturmuştur (Aslan, 2007, ss. 121-122).

Thales’in araladığı kapıdan geçerek, kendine farklı bir yol seçen diğer Miletoslu düşünür Anaksimandros, “su” gibi belirlenmiş veya sınırlandırılmış bir özdeği değil; sınırsız, ezeli ve ebedi olması bakımından *arkhe*’yi, *apeiron* (ἄπειρον) olarak tanımlamıştır. Nitelikçe homojen kabul edilen *apeiron*, Anaksimandros’a göre ne mekân ne de zaman bakımından sınırlıdır (Capelle, 2016, s. 56). Bu açıdan onu sınırlandırılmamış bir ilkeden hareket etme fikrine götüren şeyin, Sokrates öncesi filozoflarda oluş ve değişimin her daim karşıtlar üzerinden açıklanması olduğu söylenebilir. Zira ateş sıcak, su nemli, hava ise soğuk olmakla birlikte karşıtlık, sıcaklığın soğuğa, kurunun yaşa olan zıtlığıdır. Eğer kurucu ilke, belirlenmiş bir öge kabul edilirse karşıtı ile sınırlandırılması zorunlu hale gelecek; birbirleriyle sürekli oluş içerisinde sonsuz bir geriye gidiş ortaya çıkacaktır. Dolayısıyla bu durum, karşıtı olmayan bir ögeyi yansıtmaması bakımından *arkhe*’nin, niteliksel açıdan belirsiz ve homojen; niceliksel açıdan ise sınırsız olması gerektiği sonucuna götürmüştür (Çüçen vd., 2017, s. 83).

Aynı zamanda kendiliğinden devingen kabul edilen *arkhe*, Thales’ten farklı olarak niteliksel değişimlerin değil fakat karşıtların ilk ilkeden ayrılmasının bir sonucu olarak “oluş” fikrine meydan vermektedir. *Kosmos*’ta meydana gelen sonsuz oluşun ezeli ve ebedi ilkesi sayılan *apeiron*, var olan her şeyin devirli bir yeniden oluşum süreciyle birlikte, başlangıçtaki özdeğe (yani *apeiron*’a) geri dönen bir düzeni idame ettirmektedir (Thilly, 2016, s. 35). İşte Anaksimandros’un *Doğa Üzerine* adlı eserinde dile getirilen bu tasarı, Kranz’ın sözlerinden şöyle aktarılmıştır:

“Bir’den (*apeiron*’dan) içinde bulunan karşıtların ayrılıp çıktıklarını söylüyor. -Burada karşıtlar sıcak, soğuk, kuru, yaş vb. imiş. -Sonsuz sayıda *kosmos*’lar varsayıyor. -Sonsuz sayıdaki göklerin (*kosmos*’ların) tanrı olduğunu bildiriyor. -Ona göre meydana geliş bitmez. Soğukla sıcaklığın öncesizlikten beri var olan doğurucu nesnesi bu bizim dünyamızın meydana gelişinde ayrılmış ve bundan yeryüzü çevresindeki havayı bir ağacın kabuğu gibi saran bir alev küresi meydana gelmiş; bu küre parçalanıp da birtakım daireler halinde toplandığı zaman güneş, ay ve yıldızlar onun yerini almışlar...Anaksimandros yeryüzünün boşlukta ve *kosmos*’un merkezinde bulunduğunu söylüyor. -Yeryüzü şekil bakımından silindir biçiminde (sütun taşına benzer) imiş, yüksekliği genişliğinin üçte biri kadarmış” (Kranz, 2014, ss. 40-41).

Şu hâlde Anaksimandros tarafından çizilen resim gereğince *kosmos*, mitolojik unsurlardan ziyade oluş ve devinim üzerine inşa edilmiş; onun düzenliliği fikrinden hareket edilerek rasyonel bir zemine oturtulmaya çalışılmıştır. Bilhassa *gökküresi* (ἡ σφαῖρα/*he sphaira*) fikrine dayanılmış, *gökküresinin* sonsuzluğundan ilham alınmıştır. Duyularla algılananın ötesinde akılla kavranan bir şey olarak tasarlanan *arkhe*'den hareketle, anlamlandırılmaya çalışılmıştır. İlk ilkenin (*arkhe*) doğa maddesi olmadığını ve nitelik olarak homojen olduğunu ileri sürerek felsefeyi, soyut ve metafizik bir zemine kaydıran Anaksimandros hem ilk felsefi soyutlamayı yapmış hem de kozmogoniye metafizikleştirmiştir. Ne var ki *apeiron*'u nitelik bakımından homojen kabul etmesi, karşıtların ilk prensipten nasıl ayrıldığı meselesini, dolayısıyla oluş problemini göz ardı etmesine yol açmıştır.

Arkhe'yi yeniden duyulur bir özdeğe indirgeyerek oluş sorunsalının, kapsamlı bir analizine olanak sağlayan Miletoslu Anaksimenes, "hava" (ἀήρ) özdeğini kurucu ilke kabul etmiştir (Capelle, 2016, s. 65). Onun gözünde belirlenmiş bir *arkhe* olan "hava", her şeyin ondan geldiği ve ona gideceği öğedir. Bu açıdan canlıların ve evrendeki düzenin korunması için kritik öneme sahip olan bu *arkhe*, onun sözlerinden şöyle vurgulanmıştır: "...Havadan oluşan ruhumuzun bizi yönetmesi gibi tüm evreni de soluk veya hava kaplamaktadır" (Capelle, 2016, s. 70). Anaksimandros'un *apeiron*'u nitelikçe homojen kabul ederken atladığı mühim bir konu, karşıtların ilk prensipten nasıl ayrıldığı meselesidir. Bu konu hakkında daha derinlemesine bir yaklaşım sunan Anaksimenes, nitelik değişimini nicelik değişimiyle olan ilişkisi bakımından açıklamıştır. Paralel bir şekilde "ısınma ile genleşmeyi"; "soğuma ile sıklaşmayı" bir tutmuş ve karşıt nitelikleri, niceliksel ilişkiler bakımından ele alarak "yoğunlaşma" (ἡ πυκνωσις) ve "seyrekleşme" (ἡ ἀραιωσις) kavramlarına önem vermiştir. Oluş ve devinim sorunsalını, doğal ve fiziksel süreçleri de göz önünde bulundurarak anlamaya çalışan düşünürün yaklaşımı, kısaca şöyle dile getirilebilir:

"Anaksimenes'in sınırsız miktarda mevcut olan prensibi, havadır; ve onun kozmogoni'sine, aslında yoğunluktaki değişimin, bir işleme olan etkisi miktarı anlamına gelen "sıklaşmanın" ve "seyrelmenin" ikiz işlemleri aracılığıyla ulaşılır. Seyrelmiş hava, ateş; sıklaşmış olan ise bulut, su, toprak ve benzeri olmakta; ve böylece tanıdık dünyanın tüm nesneleri meydana getirilmektedir...Kuşkusuz bu süreçler, kozmogonik bir öneme sahiptir: üzerinde durduğumuz dünya ve baktığımız bulutlar, başlangıçta büyük bir hava kütesinin sıkışmasıyla oluşmuştur" (Barnes, 2005, s. 33).

Bu haliyle bambaşka bir noktaya evrilen oluş sorunsalı, *kosmos*'un doğumu ve göksel cisimlerin devinimi açısından derin bir etkiye sahip olmuştur. Söz gelimi Anaksimandros'ta silindir şeklinde olduğu varsayılan yeryüzünün, yassı biçiminde oluşmasına neden olan havanın, devasa büyüklüklere sahip olan güneşi, ayı ve diğer gök cisimlerini desteklediği öne sürülmüştür. Bu çerçevede yerkürenin etrafında dönen gök cisimleri, yeryüzünden yükselen nemden oluşmuştur. Bu nem seyreklediğinde ateş ortaya çıkmış, yıldızlar ise havaya yükselen ateşten meydana gelmiştir (Burnet, 1920, s. 49).

Miletoslu üç monist filozofun yaklaşımları göz önüne alındığında, ilk olarak, "varlıklar ile *kosmos*'un kurucu ilkesi, *nedeni*, *prensibi*, *özdeği*, *tözü* veya *arkhe*'si nedir?" sorusunun dikkate alındığı görülmektedir. Esasında şeylerin doğasının (*physis*) ne olduğunun soruşturulduğu bu soru, Miletoslu düşünürler tarafından daha çok özdek veya ham madde şeklinde anlam kazandırılmış ve materyalist bir yorum çerçevesinde şekillenmiştir (Esenyel, 2014, s. 4). *Arkhe*'nin sırasıyla "su", belirsiz olan *apeiron* ve "hava" olduğu düşünülmüş; doğa ve doğanın öğeleri, basit insan algısı ve duyusal içerikler ışığında anlamlandırılmaya çalışılmıştır. Doğal olana, yani doğanın kendisine doğru bir yönelim söz konusu olmakla birlikte Miletoslu düşünürler açısından doğa, basit algılar ve duyusal deneyim üzerine kurulan sonsuz içerikler bütünü olarak değerlendirilmiştir. Her ne kadar niteliksel ve niceliksel açıdan farklı olsalar da her cismin kendi içerisinde bir doğaya sahip olduğu, bir şeyden meydana gelip, yine bir şeye gideceği düşünülmüştür.

Peşi sıra izah edilmesi kaçınılmaz hale gelen "bütünleşik niteliklerin kendisine dayandığı *neden*, *ilke*, *prensip*, *özdek*, *töz* veya *arkhe*'den, diğer cisimler nasıl meydana gelmiştir?" sorusu, en az *arkhe* sorunsalı

kadar önem arz etmiştir. Değişime, büyümeye ve gelişime referans veren tüm bu süreçlerin *arkhe* bağlamında nasıl açıklanacağı sorusu, Antik düşünürlerin zihinlerinde yer eden ve çözülmesi gereken diğer meseledir. *Kosmos*'u bu kurucu ilke(ler) ile özdeş kılan Miletoslu düşünürler, *arkhe*'den doğan niteliksel ve niceliksel dönüşümlere dayanarak onun düzenini ve işleyişini anlamaya çalışmışlardır. Bu çerçevede *arkhe*, kendiliğinden canlı ve devingen; oluş ise karşıt niteliklerin birbirleriyle olan etkileşimlerinin bir yansıması olarak kabul edilmiştir. Dolayısıyla hiçbir zaman müstakil bir problemi teşkil etmeyen oluş sorunsalı, her ne kadar *canlı-maddecilik* görüşü ekseninde aşılmaya çalışılsa da ne var olanlar ne de *kosmos* hakkında tatmin edici bir yaklaşım sunulabilmiştir. Daha derinlere inildiğinde ise hareket ettirici dış etken(ler)in müdahalesinin dikkate alınmasıyla bütünlüklü bir kavrayışın geliştirebileceği düşünülmüştür. Üç felsefi sistemi doğuran bu adım doğrultusunda oluş, Herakleitos sisteminde göklere çıkarılmış; Elea Okulunda yerlere indirilmiş; Pythagoras, çoğulcu düşünürlerden Empedokles ile Anaksagoras ve atomcu sistem içerisinde kabul edilerek açıklanması yoluna gidilmiştir (Weber, 1938, s. 14). Pythagorasçı felsefeden başlamak itibarıyla izleyen bölümlerde bu sistemlerin, düşünürlerin *kosmogonia*'ları ve ontolojileri esasında tartışılması amaçlanmaktadır.

3. Pythagorasçı Felsefe ve Biçim

Platon ve Aristoteles başta olmak üzere, kendilerinden sonraki düşünürleri derinden etkileyen ve kökeni Samos'a dayanan Pythagorasçı felsefe, sahip olduğu mistik-dini öğretilerle birlikte geniş bir coğrafyada etkili olmuştur. Miletoslu düşünürlerden farklı olarak (i) maddeye değil, *biçim*'e (*form*'a) önem verilmesi; (ii) ruh göçü öğretisi Pythagorasçı felsefenin öne çıkan iki önemli karakteridir. Pythagorasçı felsefe tarafından doğa, madde ile değil fakat *biçim* veya *form* aracılığıyla anlamlandırılmaya çalışılmıştır. Maddeye içkin olan fakat kendisi maddi olmayan; yani formun oluşturucusu olan sayılara dikkat çekilmiştir. Buradan hareketle *kosmos*'a egemen olan ilkenin, düzen olduğu düşünülmüş; karşıtlardaki birliğin, uygunluğun veya ahengin araştırılmasına işaret edilmiştir (Weber, 1938, s. 24). Onlara göre *kosmos*'daki ahenk, matematik ve geometrinin sayı ilişkilerinde açığa çıkmaktadır. Bundan dolayı her şeyin temeli, "bir" (*monas*) sayısıdır. Sayıların kopyaları olan cisimler, sayı oranlarının maddede aldığı biçimdir. Maddi bir içerik değil, "biçimsel" özellikler taşıyan sayılar ile geometrik şekiller, doğanın "biçimlenme gücünü" yansıtmaktadır. Karşıtlıkları temsil etmesi noktasında niteliksel ilkeler olarak da işlev gören sayısal ve geometrik ilişkiler, farklı niteliklere sahip olan cisimlerin, ilk ilkedeki (*arkhe*'den) nasıl meydana geldiği sorusuna cevap olarak sunulmuştur (Aslan, 2007, s. 125). Bu çerçevede cisimler, gerçekte sürekli bir devamlılığa sahip olmakta birlikte oluş ve devinim, kendisinde stabil (durağan) olan cisimlerin birbirlerine oranla sürekli değişen durumlarıdır (Weber, 1938, s. 26).

Doğa ve *kosmos*'ta bulunan oluş ve devinimin ardındaki *uyum* ve *harmonia*'yı anlamak için gök cisimlerinin, yıldızların ve kürelerin ilahi seslerine kulak veren Pythagorasçılar, bunun, ölümlü seslerin üretebileceğinden daha dolu ve daha yoğun bir melodi ürettiği sonucuna varmışlardır (Iamblichus, 1918, s. 45). Göksel *harmonia*'nın ardında bir tür evrensel oranın bulunduğunu; bunun ise ancak sayısal ilişkilerin ardında yatan ölçünün, oranın, ahengin açığa çıkarılması sonucunda anlaşılabilirliğini düşünmüşlerdir. Bu temelde cisimler ile sayılar arasında bir tür denklik ilişkisi kuran Pythagorasçı felsefe, sayıların ve geometrik şekillerin doğasına yönelmişlerdir. Bir *harmonia* içerisinde olan *kosmos*'un uyum ve düzeni de evrensel ilkeyi ihtiva eden matematiksel sayılar ve geometrik şekiller vasıtasıyla açıklanmıştır. Örneğin nokta bir, çizgi iki, figür üç, katı dört olarak ele alınmış; yeryüzünün bir küp olduğu, ateşin bir tetrahedron (dört üçgeni eşkenar olan dörtyüzlü), suyun ise bir icosa-hedron (yirmi üçgeni eşkenar olan yirmiyüzlü) olduğu söylenmiştir (Thilly, 2016, s. 39). Benzer bir şekilde *kosmos*'un, ideal bir geometrik şekil olan *küre* biçiminde olduğunu savunan Pythagorasçı felsefe, merkezde ateş olmak üzere, her bir gök cismine bir küre atamıştır. Bu ortak merkezli küreler sisteminde, sırasıyla Dünya, Ay, Güneş, Venüs, Merkür, Mars, Jüpiter, Satürn'ün bulunduğu iddia edilmiştir (Thilly, 2016, s. 40).

Üstüne üsluk her şeyin ardında yatan biricik evrensel ilke olarak matematiğin ve geometrinin biçimsel *harmonia*'sı, sadece doğa ile *kosmos*'un değil, aynı zamanda insan ruhunun da kurucu ilkesi sayılmıştır. Evrensel *harmonia*'nın sesini duyan birisi, dünyevi bedeninden kurtulması durumunda başkaları için görünmez olan şeyleri algılayacak ve başkaları için duyulmaz olan şeyleri duyacaktır (Iamblichus, 1918, s. 46). İşte şu sözlerden de anlaşılacağı üzere (ii) ruh göçü öğretisi, *kosmos*'un sonsuzluğundan ruhun sonsuzluğuna değin uzanan yolculuğun kapısını aralayan biricik anahtar niteliğindedir: “Bu ruh göçüğü düşüncesi Hindistan’dan çıkma ise Pythagoras bunu *kosmos*'un kanunluluğunu ileri süren yeni Milet öğretisi ile birleştiriyor: kosmik hareketin öncesiz-sonrasız çemberine şimdi insan ruhunun tunçtan, hiç-şaşmayan bir kanununa uyarak çeşitli insan ve hayvan şekillerinden geçerek aynı şekilde dönüşün çemberine karşılık kuruyor” (Kranz, 2014, ss. 40-49). Öyleyse görünüşte meydana gelen değişim ve oluşumun aksine sayıların ve geometrik şekillerin biçimsel *harmonia*'sı, sadece doğa ve *kosmos*'u değil; aynı zamanda insanı da bütün bir şekilde kucaklayan yegâne ilke olarak kendini göstermektedir.

4. Oluşun Kabulü: Herakleitos ve Logos

Aristokrat tutumu ve yazım dilindeki kapalı üslubu dolayısıyla döneminin karanlık düşünürü ilan edilen Herakleitos, “oluş” (ἡ γένεσις) meselesini müstakil bir problem olarak tanımasıyla öne çıkmaktadır. Bu sorunsal doğrudan *arkhe*'ye indirgeyen Herakleitos, onu kendiliğinden devingen bir madde olan “ateş”, “buhar” ya da “sıcak nefes” ile bir tutmuştur (Herakleitos, 2020, s. 43, T50). Tıpkı Miletoslu düşünürler gibi onun gözünde de tüm cisimler, değişimin fiziksel gerekçesi olan ve her şeyin kendisinden geldiği *arkhe*'ye dayanmaktadır. Kurucu ilke olarak onu “ateş” özdeğine götüren temel gerekçenin ise canlılar başta olmak üzere maddelerin tabi olduğu büyüme, gelişim, doğum, ölüm, devinim, buharlaşma, yoğunlaşma vb. şekillerdeki fiziksel süreçler olduğu düşünülmektedir. Yanmakta olan bir odun parçasının küle dönmesi veya ateşe atılan bir kömür parçasının alev alması şeklindeki çeşitli örnekler, fiziksel dönüşümler sırasında sürekli bir var oluşun ve yok oluşun bulunduğu işaret etmektedir (Herakleitos, 2020, ss. 47-48, T67). İşte “ateş” *arkhe*'sinin aynı anda hem var oluşa hem de yok oluşa referans vermesi ve buna istinaden aktif ve devingen olan doğası, Herakleitos'un arayışı için bu *arkhe*'yi ideal kılmıştır (Çüçen vd., 2017, s. 104).

Monist tutumunu koruyan ve buna ek olarak çokluğu, dolayısıyla da karşıtların bir aradalığını savunan düşünürün felsefesi özellikle, “savaş, her şeyin babasıdır” ya da “aynı nehre iki defa girilmez” sözleriyle zihinlerde yer edinmiştir. Bu çerçevede doğada kendini gösteren “sıcak-soğuk”, “yaş-kuru”, “aşağı-yukarı”, “az-çok” şeklindeki niteliksel ve niceliksel karşıtlıkların birbirleriyle olan mücadelesi, Herakleitos tarafından oluş ile devinin kaynağı ilan edilmiştir (Thilly, 2016, s. 43). Birbirleriyle sürekli savaş ve mücadele halinde olan karşıtlardan biri yaratıma, savaşa ve çatışmaya yol açarken diğeri, anlaşmaya ve barışa neden olmakta; var olanlar, doğa ve *kosmos* ise bu karşıtlıkların mücadelesi ve uyumuyla birlikte ortaya çıkmaktadır (Herakleitos, 2020, s. 17, D60, D62; 43, T50). Kaldı ki sonsuz güzelliğe ve düzene sahip olan *kosmos*'un, karşıtların mücadelesinin başı boş ve uyumsuz olmamasına bağlı olduğunu belirten düşünür, dizgeye, düzene veya uyuma işaret etmiş; buna da *logos* (ὁ λόγος) kavramıyla referans vermiştir. Bu bağlamda “logos”, evrendeki düzenin, ahengin ve birliğin anahtarıdır. Her şey bu birlikten periyodik bir düzenle oluşmakta, gelişmekte ve dönüşmektedir. Daha açık bir ifadeyle Kranz'ın sözlerinden *logos*, şöyle dile getirilmiştir:

“...Bu her şeye hükmeden bir tanrısal dünya-kanunudur, “logos”dur -yabancı dile çevrilemeyen deyim aynı zamanda söz, düşünce, anlam, akıl anlamlarına gelmektedir-. Herakleitos bu dünya kanununu sezgi -intuition- yoluyla, evrenin derinliklerine dalarak buluyor ve sonsuz logos'un dili olarak polariteyi (kutupluluğu) ortaya koyuyor; bu kutupluluk logos'un içeriğinin kutupluluğu karşıtlar halinde hiç sona ermeyen hareketle gelişmesi, serpilmesidir, bu karşıtlar arkasında ise “bir-olan” hep hazır durmakta olup Tanrı adıyla anılır ve Tanrı'dır” (Kranz, 2014, ss. 65-66).

Benzer bir şekilde *kosmogonia*'sını da bu temeller üzerine kuran Herakleitos'a göre *kosmos*'ta kendini gösteren oluş ile devinim, evrensel yasa olduğu düşünülen *logos*'un altında süregelen hareketin genel

görünümüdür. Ona göre *kosmos*, baştan sona değişim içinde akan bir *süreç* tir. Öyle ki göksel cisimlerin, mevsimlerin ve ilgili diğer fiziksel süreçlerin oluşumunu, “aşağı yol” olan *sıklaşma/yoğunlaşma* ve “yukarı yol” olan *seyrelme* aracılığıyla açıklamıştır. Bunlardan birincisi olan “aşağı yol”, yoğunlaşan suyun ya toprağa ya yeryüzüne ya da *ateşli fırtına*’ya dönüşmesidir. Yukarı yolda ise yeryüzünün bir kısmının seyrilmesiyle karanlık veya nemli bir soluk meydana gelmekte; bu da bulutlara ve ardından gök cisimlerinin oluşmasına imkân vermektedir (Naddaf, 2005, s. 132). Daha derinlere inildiğinde aşağı inen yolda ateş, sıklaşarak ıslaklık oluşturmakta; bir araya toplanan ıslaklık suya, katılan su da toprağa dönüşmektedir. Yukarı çıkan yolda ise toprak yine eriyerek suyu oluşturmakta; sudan da öteki şeyler ortaya çıkmaktadır. Burada ateş, neredeyse her şeyi denizdeki buharlaşmaya çevirmektedir (Laertios, 2007, ss. 425-426, 9). Öyleyse *kosmos*’un oluşumu, *kaos*’tan düzene geçerken *logos*’un, *kaos* üzerindeki etkisini arttırması ve ele geçirmesine dayandırılmıştır (Yıldız & Şar, 2016, s. 40). Bu temelde onun sonsuz döngüsellığı, başka bir deyişle *logos*’un ateşten hareketle yine ateşe doğru gerçekleştirdiği sonsuz devinimi, *kosmos*’un iç prensibi sayılmıştır.

5. Oluşun Reddi: Parmenides ve Varlık

Şeylerin kendisinden meydana geldiği ve tekrar ona gideceği kurucu ilke arayışı olarak “*arkhe*” sorunsalı ve tek -veya çok- sayıda *arkhe*’den farklı niteliğe ve niceliğe sahip olan cisimlerin nasıl meydana geldiği sorusunu motive eden “oluş” sorunsalı, birbiriyle yakından ilişkili görünmektedir. Bununla birlikte her biri farklı bakış açısına sahip olan Antik Yunan düşünürleri arasında *arkhe* arayışı, daha iptidai bir mesele gibi görünürken “oluş” sorunsalı, felsefi düşüncenin derinleşmesi beraberinde kimi zaman göklere çıkarılmış; kimi zaman ise yerlere indirilmiştir. Söz gelimi Miletoslu düşünürlerden Thales, oluşu kabul etmiş fakat açıklama yoluna gitmemiş; Pythagorasçı felsefede ise kabul edilen ve açıklama yoluna gidilen bu sorunsal, Herakleitos tarafından ilahlaştırılmıştır. Parmenides ise oluşun varlığını topyekûn reddetmiş, *Doğa Hakkında* isimli şiiriyle varlık kavramının ilk kez metafiziksel ve mantıksal dayanaklarını sorgulamıştır.

Üç parçalı şiirinin ilk bölümünde Parmenides, Helios’un kızları tarafından taşınan bir arabayla tanrıça Dike’nin huzuruna getirilmekte, tanrıça ise hem hakikatin hem de kanaatin yolu hakkında ona her şeyi öğrenmesini öğütlemektedir (Parmenides, 2015, s. 23; Erol, 2020, s. 82). Bunlardan birinci yol, Parmenides’i doğrudan *süreklilik* öğretilerine götürmüş ve *arkhe* arayışında ontolojik yaklaşımın öne çıkmasına yol açmıştır. Öyle ki bu anlayışın temellerinin bulunabileceği Ksenophanes’in felsefesinde, tek tanrılı din anlayışı savunulmuş ve antropomorfik (ἄνθρωπομορφος) etkilerin yoğun olduğu Yunan dininin çok tanrılı eğilimiyle mücadele edilmiştir. Onun gözünde *bir* olan tanrı, beden ve düşünce yapısı bakımından ölümlülere benzemektedir. Bunun bir sonucu olarak her şeyi hatasız bir şekilde yöneten tanrı, bir yerde sabit olarak durmakta ve hareket etmemektedir (Thilly, 2016, s. 46).

Ksenophanes’in tek tanrılı din tasvirinden oldukça etkilenen Parmenides’e göre varlıklar görünüşte sürekli değişmekte, gelişmekte ve yok olmaktadır; fakat bu sürecin ardında yatan tek gerçek, sabit ve durağan olan sürekliliktir. Bunun da biricik gerekçesi, varlıkların (örneğin *x* varlığı göz önüne alınsın) hem var oldukları hem de var olmadıkları iddiasını taşıması açısından oluş fikrinin, kendinden çelişkili olmasıdır. Parmenides’in bakış açısına göre bir şeyin (*x*’in) düşünülmesi demek, onun var olması anlamına gelmektedir. Varlık ise ancak var olandan çıkabilir; zira hiçlikten hiçbir şey çıkmaz (*ex nihilo nihil fit*) ya da başka bir deyişle var olmayandan -yani yokluktan- var olanın çıkması imkansızdır (Çüçen vd., 2017, s. 97). Bu yüzden Parmenides’e göre varlık, var olandan çıkmak zorundadır. Bu da varlığın, hareketsiz ve durağan olması bakımından kendine dayandığı ve kendine özdeş olduğu anlamına gelmektedir. Süreklilik öğretisinin mihenk taşı olan bu yaklaşım, Russell’ın sözlerinden şöyle ele alınmıştır: “Bu argümanın özü şudur: Düşündüğümüz zaman, bir şeyi düşünürüz; bir adı kullandığınız zaman o ad bir şeyin adı olmalıdır. Bu nedenle hem düşünce hem dil, kendisi dışında nesneler gerektirir. Farklı zamanlarda bir şey düşünemediğimize ya da ondan söz edemediğimize göre, düşünülen ya da sözü edilen her neyse bütün zamanlarda var olmalıdır. Dolayısıyla değişim olamaz; çünkü değişim, var olan

ya da var olmaktan çıkan şeylere dayanır" (Russell, 2018, s. 118). Bu da mantıksal ve ontolojik arka planında Tanrıca tarafından gösterilen hakikatin yolunun, "varlığın" yolundan geçtiğini göstermektedir:

"Öyleyse gel, bizzat söyleyeceğim, can kulağıyla dinle sözümü, yalnızca hangi irdeleme yollarının akla uygun olduğunu: "Vardır, hem de bir anlamda yoktur var olmaması", ikna yoludur bu, Hakikati zira takip eder; "Yoktur, hem de bir anlamda zorunludur var olmaması", bu yolun gerçekten de tümüyle girilmez olduğunu gösteriyorum sana; çünkü ne bilebilirsin var olan-olmayanı, zira uygulanabilir değil, ne de ifade edebilirsin" (Parmenides, 2015, s. 23, II-1).

Bu çerçevede düşünülen ile görünüş arasındaki uçurum, (i) varlığın bütünüyle açıklanabileceği "hakikatin yolu" ile (ii) duylara, sözde doğruya ve değişme referans veren "kanaatin yolu" arasında bulunan karşıtlığı yansıtmaktadır. Ona göre doğru bilginin asıl kaynağı akıldan geçmekte ve görünüş dünyasındaki tüm hareket, boş bir kuruntu ile aldatmacayı ihtiva etmektedir (Parmenides, 2015, s. 23). *Doğa Hakkında* şiirinin ikinci bölümünde kanaatin yolunu konu edinen Parmenides, Kranz'ın deyişiyle "doğruya benzer bir düzen", "doğruya benzerlik" *kosmogonia*'sı vermektedir (Kranz, 2014, s. 85). Daha açık bir ifadeyle *kosmogonia*'sını, kökenlerine işaret ettiği dünyanın gerçek bir dünya olmayıp yalnızca bir görünüş olduğunu göstermek amacıyla açıkladığı düşünülmektedir (Jeagner, 2011, s. 146). Şiirinin birinci bölümünde her şeyi dolduran varlığın zaten homojen, yetkin bir küre (sphaire), bölünmez bir birlik olduğu gösterilmiştir. Yine *boş uzaya* (yani *boşluğa*) eşdeğer kılınan "yokluk/var olmama" düşüncesi reddedilmiş; varlığın ise sarsılmaz, kesintisiz ve hareketsiz olduğu savunulmuştur (Capelle, 2016, s. 120). Geriye kalan tek meseleyi, dolayısıyla görünüşlerdeki çokluğu evrende bulunan iki karşıt "güç formu" ekseninde açıklayan Parmenides'e göre bu güçlerden biri, sıcak ile hafif olan göksel ateş ve ışık; ikincisi de yoğun ve soğuk olan karanlık gecedir. Tanrılara ve mitolojik unsurlara sıkça referans veren *kosmogonia*'sında *kosmos*'un, sıcaklığın soğukla veya ateşin toprakla olan etkileşiminden doğduğu belirtilmiştir (Arslan, 2006, ss. 238-239).

O halde kendiliğinden devingen olan "ateş" *arkhe*'sini benimsemesiyle Herakleitos tarafından göklere çıkarılan oluş ile devinim reddedilmiş; bunun yerine salt düşünsel bir perspektif altında değişmeyen, sabit ve hareketsiz bir "varlık" fikri geliştirilmiştir. Süreklilik öğretisi ve Elea Okulunun köklerini ihtiva eden bu yaklaşım beraberinde boşluk ve değişim, mutlak anlamda reddedilmiştir. Ne cisim ne nefis ne madde ne de ruh, sadece varlık olarak yorumlanan varlığın dışında kalan her şeyin, görünüşlerden ibaret olduğu sonucuna varılmıştır (Weber, 1938, s. 18).

6. Oluşun Açıklanması: Empedokles (Sevgi-Nefret), Anaksagoras (Nous) ve Atomcular (Boşluk)

Şimdiye değin "oluş" sorunsalı, Antik Yunan düşünürlerinin *arkhe* arayışları ve *kosmogonia*'larıyla ilişkili bir şekilde mercek altına alınmış ve en nihayetinde bu sorunsalın, iki zıt felsefi yaklaşıma yol açtığı görülmüştür. Bu iki karşıt savunuyu tek bir potada eritmeye çalışan ve İonia aydınlanmasının etkisiyle birlikte tarihe kazınan diğer öğretiler, Empedokles, Anaksagoras ve Leukippos ile Demokritos'un felsefeleriyle harmanlanan atomcu öğretiden gelmiştir. Herakleitos'un oluş fikrinden etkilenecek devinim, hareket ve başkalaşmayı *kosmos*'a içkin bir prensip sayan bu düşünürler, aynı zamanda maddeyi özünde sabit ve sürekli kabul ederek Parmenides'in doğa felsefesine olan yakınlıklarını ilan etmişlerdir. Bu da onları, mutlak anlamda meydana gelmenin veya yok olmanın söz konusu olmadığı; fakat oluş ile hareketi, *kosmos*'un kurucu ilkesi sayan bir evren tasarımı arayışına itmiştir. Aralarında bulunan farklılıklar bir yana, *arkhe* arayışında sabitlik ve süreklilik fikri kabul edilerek monist anlayış terk edilmiş; oluş sorunsalı bakımından ise değişim, niteliksel dönüşüm ve mekânsal hareket kabul edilmiştir. Makalenin bu bölümünde oluş felsefesi ile süreklilik felsefesi ekseninde bu iki karşıt görüşün nasıl bir araya getirildiği sorusunun cevabı aranmakta ve sırasıyla Empedokles, Anaksagoras ve atomcu öğretiden Leukippos ile Demokritos'un savunularına yer verilmektedir.

Oluş ve süreklilik öğretileri arasında bağ kurarak bir köprü inşa eden ve kendinden öncekilerden farklı bir şekilde plüralist bir savunuya sahip olan Empedokles, dört farklı kurucu ilkenin *arkhe* olduğu iddia etmiştir. Doğadaki tek bir niteliği değil fakat çeşitli nitelikleri yansıtan “ateş”, “hava”, “su” ve “toprak” şeklindeki öğelerin dördünü de eşit derecede temel kabul eden düşünür, Parmenides’e eş bir şekilde her birini devinimsiz, meydana getirilmemiş, değişmez ve yok edilmez kabul etmiştir (Thilly, 2016, s. 53). Bununla birlikte doğayı, *ōge* (element) kavramı temelinde ele almasıyla kendinden öncekilerden ayrılan Empedokles, doğa ile *kosmos*’ta meydana gelen değişim, büyüme ile başkalaşmayı, dışarıdan hareket ettirici etkenler olarak “sevgi” (ἡ φιλότις) ve “nefret” (ἡ νεῖκος) ilkelerine başvurarak açıklamıştır (Aslan, 2007, ss. 125-126). Zira hava, su, toprak ve ateş öğelerinin Parmenidesci anlamda sabit ve durağan olması, “karışma”, “dağılma”, “çoğalma” veya “azalma” durumlarının açıklanması bakımından dışardan hareket ettirici etken(ler) arayışını gerekli kılmıştır. İşte “sevgi” ilkesiyle *birleşen*; “nefret” ilkesiyle ise *ayrılan* doğa ve *kosmos*’un dört kökü temelinde sevginin işlevi birlik üretmek, nefretin ki ise yeniden bölmek ve ayırmaktır (Burnet, 1920, s. 166). Kendiliğinden devingen ve aktif olan *arkhe* anlayışını terk ederek, madde ve hareket ettirici kuvvet düalizminin doğmasına yol açan Empedokles, sevgi ve nefret ilkelerini *kosmogonia*’sının temel parçası kılmıştır (Weber, 1938, s. 29). Daha doğrusu *kosmogonia*’sını, doğrudan bu ikisinin döngüsellliği üzerine kuran düşünür, şu yoldan ilerlemiştir:

“Empedokles ebediyete kadar devam eden evrensel süreçte doğal olarak iki karşıt kutbun bulunduğunu söylemiştir: “Sphairos” ve “Akosmia”. “Sphairos” sadece bir an süren durumdur; burada üstünlüğün tamamen sevginin ele geçirmesi nedeniyle dört öğedeki tüm parçacıklar fark gözetmeden bir araya toplanarak muazzam bir küre oluştururlar. “Akosmia” ise çatışmanın ağır basması nedeniyle dört öğedeki parçacıkların karışımından tamamen ayrılması ve her dört öğeye ait parçacıkların kendi aralarında bir araya gelmesinden dolayı çıkan durumdur” (Capelle, 2016, s. 138).

Sevginin üstün olması durumunda, öğeler bir araya gelmekte, nefretin üstünlüğünde ise ayrı düşerek “oluş ile devinime” kapı aralanmaktadır. Döngüsel olarak devam eden bu süreçte kimi zaman sevgi kimi zaman nefret galip gelmekte; doğa ve *kosmos*’a ilişkin değişim ve hareketin kendisi, bu iki karşıt ilke arasında bulunan üstünlük mücadelesine dayanmaktadır.

“Oluş ve devinim” fikrinin nasıl ortaya çıktığı ve bunun altında yatan *hareket ettirici* ilkenin ne olduğu sorularına Elea geleneği doğrultusunda cevap veren Anaksagoras, varlığın özünde değişmez, sabit, öncesiz ve sonrasız olduğunu kabul etmiştir. Buna karşılık varlık ve *kosmos*, “toprak”, “ateş”, “hava” ve “su” şeklindeki nitelikçe sınırlandırılmış ve belirlenmiş öğeler temelinde değil fakat sayıca ve türce sonsuz “tohumlar” (spermata) temelinde açıklanmaya çalışılmıştır (Çüçen vd., 2017, s. 113). Ona göre doğada ne kadar çok çeşitlilik varsa, o kadar çok türde tohum bulunduğu içim Empedokles’in dört öğesi, doğadaki niteliksel çokluğu yansıtmaya açısından yetersizdir. Onun sözlerinden süzüldüğü üzere bu durum, şöyle aktarılabilir: “Ayrılık olmadan önce, her şey bir aradaydı, hiçbir renk bile görünmüyordu; çünkü her şeyin karışımı bunu engelliyordu: ıslak ve kuru, sıcak ve soğuk, aydınlık ve karanlık. Çok fazla toprak vardı ve sayısız tohumlar birbirine hiç benzemiyordu. Çünkü öteki şeylerden hiçbiri de bir ötekine benzemiyordu. Bu böyle olunca her şeyin, bütünün içinde mevcut olduğunu düşünmek doğrudur” (Curd, 2007, s. 19, B4b).

Doğadaki her şeyin içinde, bu tohumların tümünün bulunduğu sonsuz nitelikler topluluğunu kabul eden Antik düşünür, cisimlerin, aynı nitelikteki tohumların sayıca baskın veya fazla olması sonucunda meydana geldiğini ileri sürmüştür. Burada tohumlar, özünde sabit ve durağandır; değişim ise cisimlerin formlarında meydana gelmektedir (Weber, 1938, ss. 31-32). Benzer nitelikteki tohumların bir araya gelmesi ve ayrılması, oluş ile devinimin kaynağı sayılmakla birlikte kendiliğinden devingen olmayan tohumlar, dış bir unsurun etkisi sonucunda hareket etme gücüne sahiptir. İşte Empedokles’te “sevgi” ve “nefret” şeklinde referans verilen hareket ilkesi, Anaksagoras’a göre *nous*’tur (ὁ νοῦς). Aynı zamanda, Herakleitos’un *logos* kavramıyla da ilişkilendirilebilir olan *nous* kavramı, doğanın belli bir *düzen*, *erek* içerisinde görünmesini sağlayan kurucu ilkenin kendisidir (Aslan, 2007, s. 126). Onun *bağımsızlığı*,

Anaksagoras'ın pasajından şöyle aktarılabilir: "Diğer şeyler, her şeyde bir paya sahiptir, ancak Nous sonsuz ve kendi başına buyruktur ve hiçbir şeyle karışmamıştır, kendi başına vardır...Çünkü o, tüm şeylerin en ince ve en saf olanıdır, her şey hakkında tüm ayırt etme yeteneğine ve en büyük güce sahiptir. Ve Nous hem büyük hem de küçük tüm ruhlu şeyleri kontrol eder" (Curd, 2007, s. 23, B12). Öyleyse Parmenidesci anlamda tohumların, nitelikçe ve sayıca değişmez, sonsuz olduğu savunulmuş; aynı zamanda hareketin -bilhassa da yer değiştirme hareketinin- önemi vurgulanarak her türden devinimin kaynağı, *nous*'a atfedilmiştir.

Bu çerçevede Anaksagoras'ın *kosmogonia*'sı, idamesi *nous*'a bırakılan ereksel bir düzeni ihtiva etmektedir. *Kosmos*'un oluşumunu ve ona dair her türden devinimi, her şeyi bilen *nous*'un ilk hareketine dayandıran Anaksagoras, başlangıçta bütün tohumların bir arada olduğunu; ardından ise *nous*'un, kaos ve yığın halinde bulunan tohumları, bir dönme hareketiyle devinime geçirerek düzenli *kosmos*'u meydana getirdiğini belirtmiştir (Kranz, 2014, s. 156). Bu hareket Anaksagoras'ın, tohumların ayrılması olarak adlandırdığı şeye neden olmuştur. Ayrılma, karışım ve sıkıştırma yoluyla ortaya çıkan yeniden birleşme, sonunda dünyayı, yıldızları, gezegenleri ve aslında duyulabilir dünyanın tüm fenomenlerini üretmiştir (Curd, 2007, s. 206). İşte *nous*'un ilk hareketiyle birlikte başlayan hayat, Weber'in sözlerinden şöyle aktarılmıştır:

"Hareketin kaosa girdiği noktadan başlayarak, hayat kasırgası (dinos) helezon şeklinde alemin bütün bölgelerine yayıldı...Bizim dünyamız silindir şeklinde bir cisimdir, yaratıcı darbe tarafından alemin merkezine doğru itilen en ağır atomlardan oluşmuştur. Bu katı çekirdeğin üzerine, suyu oluşturan daha hafif zerreler gelip konmuşlardır; nihayet gök bölgelerinde ince elemanlar, ateş halinde esir birikmiştir. Bu şekilde toplanan elemanların ikinci bir analiziyle, yaratıcı hareket, onlardan sıra ile, madeni ve organik çeşidi ayırdı ve böylece bizim merkezde bulunan alemimizin yavaş yavaş bugün gösterdiği manzarayı aldı" (Weber, 1938, s. 32).

Kosmos'a bambaşka bir gözle bakarak *arkhe* ve oluş sorunsalını, mekanik bir akıl eşliğinde yorumlayan Leukippos ve Demokritos'a göre madde, sonsuza kadar bölünemez, bu da parçalanabilecek bir kısım kalmadığı yerde duracağı anlamına gelmektedir (Leukippos & Demokritos, 2019, s. 28, D30). Arda kalan ve fiziksel olarak algılanamayan parçacıklara *atomos* (ἄτομος), yani bölünmez adını veren düşünürler, onları niteliksel olarak homojen; niceliksel (şekil, konum ve boyut) olarak ise heterojen kabul etmişlerdir (Naddaf, 2005, s. 154). Tıpkı Empedokles ve Anaksagoras'ta olduğu gibi niteliksel ilişkilerin aksine, maddeye dair nicelik ilişkilerini öne alan atomcu düşünürler açısından cisimler, sayıca sonsuz ve bölünmez olan atomların, çeşitli yönlerden birleşmelerine ve ayrılmalarına dayanmaktadır. Dahası oluş ile devinimin, mekanik bir zorunluluk altında doğrudan atomlara indirgenmesi, atomcu öğretiyi diğerlerinden ayıran önemli bir nokta olmuştur. Sıkı bir mekanizm fikrine yol açan bu adım, Leukippos'un sözlerinden şöyle ifade edilmiştir: "Hiçbir şey rastgele meydana gelmez, aksine her şeyin bir nedeni vardır ve her şey zorunluluğun bir sonucudur" (Leukippos & Demokritos, 2019, s. 40, D61, ayrıca bkz. ss. 39-41, D58-D66).

Atomcu öğretiyi diğerlerinden ayıran ikinci nokta, "boşluğun", atomların hareket ve devinimi için bir ön koşul haline getirilmesidir. Hem Elea hem de İonia felsefelerine aykırı bir yolu teşkil eden bu husus, Parmenides'in öğrencisi ve Elea geleneğinin önemli bir temsilcisi olan Zenon'un, *Doğa* ya da *Var Olan* adlı eserinde şöyle dile getirilmiştir: "...Boş diye bir şey yoktur. Çünkü, boş şey hiç-bir-şeydir. İmdi hiç-bir-şey var olamaz. (Var-olan) hareket edemez. Çünkü çekileceği bir yer yoktur, tersine doludur. Boş olsa boşluğa çekilirdi. Boşluk olmadığından çekilecek yer yoktur...Dolu ile Dolu-olmayan arasında şu uyarmayı yapmak gerekir: bir şeye yer verir yahut içine alırsa o dolu değildir; ne yer verir, ne de içine alırsa doludur. İmdi boş değilse dolu olması gerekir. Doluysa hareket edemez" (Kranz, 2014, s. 101). Bu yaklaşımın tam aksine *boşluğu* -yani "var olmayanı"- hareketin, dolayısıyla da oluşun ön bileşeni kabul eden atomcu düşünürlerin gözünde boşluk, Empedokles'in atmosferik "hava" ögesi gibi fiziksel bir unsurdur (Burnet, 1920, s. 250). Bununla da kalmayıp "doluluk" ile "boşluk" unsurlarını, cisimler ve

kosmos için iki temel gereklilik sayan düşünürler, şu yoldan ilerlemişlerdir: “...Ama Leukippos boşluk olmadan ne hareketin ne de çokluğun düşünülmemeyeceğini fark ederek ikinci belirleyici adımı atmış ve boşluğu, her ne kadar dolu olana, yani cisimsel olana, “asıl anlamda var olan” a karşılık “var olmayan” diye tanımlasa bile, gerçek saymış, “var olmayan” ın, yani boş mekanın var olan gibi aynı şekilde mevcut olduğunu cesaretle öne sürmüştür” (Capelle, 2016, s. 213).

Bu çerçevede *kosmos*’un oluşumu ve devinimi söz konusu olduğunda atomcu düşünürler de Anaksagoras gibi Elea Okulundan etkilenmiş; fakat farklı sonuçlara ulaşmışlardır (Curd, 2007, s. 142). Her iki tarafta da başlangıçta sınırsız sayıda *arkhe*’nin -tohumlar ve atomların- bulunduğu düşünülse de tohumların nitelikçe sonsuz türde olması ve evrensel akıl, düşünce anlamlarına gelen *nous* tarafından mekanik değil fakat belli bir amaç doğrultusunda yönetilmeleri, Anaksagoras’ı atomcu öğretiden ayıran temel faktör olmuştur. Bu temelde *kosmogonia*’larını tamamen mekanik yasalara tabi kılan atomcu düşünürler, atomların birleşmesi ve ayrılması sürecini, *kosmos*’un hareket ve deviniminin ana kaynağı saymışlardır. Söz gelimi Diogenes’in anlatımıyla Leukippos, atomların sonsuzluktan çıkıp büyük bir boşluğa girdiğini ve bir araya toplanıp tek bir burgaç oluşturduğunu düşünmüştür. Burada birbirine çarparak ayrılan cisimler, benzer atomların bir araya gelmesiyle yeniden birleşmektedir. Sayılarının çokluğundan ötürü dengeli devinmeyen atomlardan hafif olanlar, elekten geçer gibi dıştaki boşluğa yönelmekte; geri kalanlar ise bir arada kalıp birbirlerine geçerek devinmeye devam etmektedir. Bunlardan bazıları başlangıçta sulu ve çamur gibi bir kitle oluşturmakta; daha sonra kuruyup evrensel burgaçla birlikte dönmeye başlayınca, yıldızların özünü oluşturmaktadır. Üstüne üslük sıkı bir şekilde iç içe geçmiş tüm süreçler, *zorunluktan* veya *zorunluluğun* bir sonucu olarak meydana gelmektedir (Leukippos & Demokritos, 2019, s. 42, D70).

7. Sonuç

Doğaya, insana ve *kosmos*’a dair rasyonel bir sorguyu motive eden Sokrates öncesi düşünürlerin, “şeylerin doğası nedir?” sorusu ekseninde dış dünyanın unsurlarına kökensel bir yönelim gerçekleştirdiği tespit edilmektedir. Bu yönelim neticesinde felsefi düşüncenin tohumları atılmış; bu tohumların büyüyüp, yeşerdiği toprak da Antik Yunan kültür dünyası olarak tarihe kazınmıştır. Felsefenin ön öyküsünü ihtiva eden; *kosmos*’un oluşumu ve devinimini ise doğrudan yaratıcı güç olan tanrılar ve doğa üstü varlıklar odağında ele alan bu kültür, mitsel anlatımlar ve *theogonia*’larla harmanlanmıştır. Tanrısal veya doğa üstü güçlerin etkin olduğu bu kültür dünyasına bir yönüyle bağlı kalan, bir yönüyle ise rasyonel kopuşu motive eden Sokrates öncesi düşünürler, doğayı ve doğanın iç ilişkilerini farklı bir yoldan anlama ve anlamlandırma çabasına sahip olmuşlardır. Teologların düşünsel perspektiflerinden farklı olarak onlar, mitsel anlatımlar ve Tanrıların antropomorfik tasvirleri doğrultusunda tasavvur edilen *kosmos*’u, maddi özdek(ler); ya da mitsel anlatımlar ve tanrısal vasıflarla kısmen ilişkili olan ilke(ler) temelinde inşa etmeye çalışmışlardır.

Mitsel anlatımlar ve *theogonia*’lardan farklı olarak, Sokrates öncesi düşünürlerin felsefi tutumlarına yön veren meselelerden birinin, “şey(ler) neyden yapılmıştır?” veya “bir şeyin, o şey olmasını sağlayan kurucu ilke nedir?” soruları olduğu görülmektedir. *Arkhe* kavramıyla vücut bulan ve bu makalede (i) *arkhe* sorunsalı olarak referans verilen bu hususlar karşısında göze çarpan temel girişim, *kosmos*’u ve onun tezahürü olan doğayı, yine doğanın unsurlarından hareketle inşa etme çabasıdır. Üstüne üslük “şeylerin doğası, maddi olan bir ilkeye bağlı ise bu ilkedен diğer cisimler ve öğeler nasıl oluşmaktadır?” -ya da kısaca “doğada bulunan niteliksel çokluğun kaynağı nedir?”- soruları, Sokrates öncesi düşünürlerin tutumlarına yön veren ikinci nokta olmuştur. Birincisiyle yakından ilişkili bir şekilde doğrudan (ii) *oluş* sorunsalına, yani hareketin, başkalaşmanın, değişimin ve devinimin nasıl meydana geldiği sorusuna götüren bu mesele, bakış açılarında bulunan farklılığın ana gerekçesi gibi görünmektedir. Zira onların gözünde doğa, yumuşak-sert, kuru-nemli, sıcak-soğuk şeklindeki çeşitli karşıt niteliklerin bir arada bulunduğu çokluğu ihtiva etmektedir. Bu da bütünleşik niteliklerin toplamı olan doğa ile *kosmos*’un, sahip olduğu nitelik(ler) açısından sınırlandırılan *arkhe*’den, başka niteliklere

sahip cisimlerin nasıl meydana geldiği meselesiyle hesaplaşılarak açıklanabileceği anlamına gelmektedir. Anaksimandros'un, nitelikçe homojen ve belirsiz bir kurucu ilke seçmesinin veyahut "hava" *arkhe*'si bağlamında Anaksimenes'in, "sıklık" ve "seyreklik" fikrini öne sürmesinin sebebi, bu türden niteliksel dönüşümleri anlama isteği olduğu anlaşılmaktadır.

Dönemin düşünce dünyasına "oluş" ve "süreklilik" karşıtlığı şeklinde yansıyan oluş sorunsalı; oluş ile devinimin bir yandan kabul edilip açıklanmasıyla; bir yandan ise reddedilerek varlığın, sabit ve durağan sayılmasıyla vücut bulmuştur. Tartışmanın iki zıt kutbundan birincisinin başını çeken Herakleitos, değişimi, hareketi, başkalaşmayı, dolayısıyla doğada bulunan *çokluğu* kabul etmiştir. Tam tersine bunları görünüşten ibaret sayan Parmenides, varlığa bir bütün olarak bakmayı tercih etmiştir. Onun gözünde oluş, cisimlerin hem var olduğu hem de var olmadığını ihtiva eden bir tür çelişki barındırmaktadır. Halbuki varlıktan (var olandan) ancak varlık, var olmayandan (yokluktan) ise hiçbir şey çıkamaz; bu yüzden kendisine özdeş, sabit ve durağan kabul edilmelidir. Şeylerin (yani var olanların) kendisinden geldiği köken arayışını ihtiva etmesi bakımından *arkhe*'nin "varlık" kavramı üzerinden ontolojik ve mantıksal çözümlemesinin yapılması, Parmenides'i çağdaşlarının önüne geçirmiştir. Lakin onun öncülüğünü yaptığı süreklilik öğretisi hem doğadaki çokluğun hem de *kosmos*'ta meydana gelen hareket ve devinimin açıklanması noktasında yetersiz kalmıştır.

Tarihsel olarak doğrudan bu karşıtlığa dayanmamakla birlikte Pythagoras'çılar, oluş ile devinimi kabul etmiş ve açıklama yoluna gitmiştir. Varlığın özünde sabit ve hareketsiz olduğunu, bunun da ancak *biçim* veya *form* ekseninde anlaşılabilceğini ileri süren bu düşünürlere göre, görünüşlerde sürekli bir değişim söz konusu olmakla birlikte varlığın daimî özü, maddede maddi olmayan yöndür. Yine benzer bir şekilde, *oluş* ile *süreklilik* öğretisini aynı potada eritmeye çalışan diğer düşünürler, özü itibarıyla varlığı, Parmenidesci anlamda sabit ve nihai kabul etmiş; dış dünyayı anlama girişiminde oluş ile devinimin, kritik bir role sahip olduğunu düşünmüştür. Bu iki zıt kutbu bir araya getiren etkenlerden biri, doğada bulunan karşıt niteliklerin tek bir *arkhe* altında ele alınmaması; diğeri de hareketin, en nihayetinde dışsal bir ilkeyle ilişkilendirilmesi olmuştur.

Bu bağlamda niteliksel açıdan birbirlerinden farklı dört öğeyi, kurucu ilke sayan plüralist düşünür Empedokles'e göre dışsal hareket ilkesi, *sevgi* ve *nefrettir*. Öte yandan sayı ve türce sonsuz tohumları kurucu ilke sayan Anaksagoras'ın gözünde dışsal hareket ilkesi, *nous*'tur. Bunun aksine, maddenin en küçük bölünmez parçasını oluşturan atomları hem hareketin hem de varlığın kurucu sayan ilkesi Leukippos ve Demokritos, *arkhe* ve oluş sorunsalına yeni bir soluk getirmiştir. Nitelikçe homojen, nicelikçe heterojen kabul edilen atomlar, bir araya geldiklerinde ve ayrıldıklarında cisimlere; dolayısıyla da oluş ve devinime meydan vermektedir. Hareketleri ise kendilerine dışsal bir ilkedен değil, aksine içsel devinimlerinin mekanistik zorunluluğundan gelmektedir.

Sonuç olarak *arkhe* ve *oluş sorunsalı* şeklinde referans verilen ve Sokrates öncesi Antik Yunan düşünürlerini derinden etkileyen bu iki sorunsal tarafından ele alınan ortak problem, sonsuz doğa ile *kosmos*'tur. Öyle ki şeylerin (varlıkların) doğası, düzen ile uyum anlamına gelen *kosmos*'un da doğasıdır. Tek ve çok sayıda olması fark etmeksizin *neden*, *ilke*, *prensip*, *özdek*, *töz* veya *arkhe* olarak benimsenen kurucu ilkenin, *kosmos*'un doğum ve gelişiminden, cisimlerin oluş ve devinimlerine kadar tüm süreci anlamlı hale getirecek güce sahip olduğu düşünülmüştür. Böylece tanrısal veya doğa üstü güçlerle donatılan mitsel anlatımlara olan ihtiyaç yavaş yavaş azalmış, yerini insan aklının rasyonel etkinliği almıştır. Doğa ile *kosmos*'u, yine doğaya ve doğanın iç ilişkilerine bakarak anlamaya çalışan bu etkinlik, *theogonia*'dan *kosmogonia*'ya geçişin temel göstergesi haline gelmiştir. Bununla da kalınmayıp şeylerin doğasının neliği meselesinden, varlığın ne olduğu veya varlığın, varlık olarak nasıl temellendirileceği sorusuna, yani ontolojik sorgulamaya doğru yolculuğun da ilk adımı atılmıştır.

Kaynakça

- Aristoteles (2017). *Metafizik*. Ahmet Arslan (Çev.). İstanbul: Divan Kitap.
- Arslan, A. (2006). *İlk çağ felsefe tarihi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Armstrong, K. (2006). *Mitlerin kısa tarihi*. Dilek Şendil (Çev.). İstanbul: Merkez Kitap.
- Aslan, H. (2007). Sokrates öncesi filozofların doğa anlayışında dayanışma (Solidarity) düşüncesi, *Kaygı Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, 9, 119-129. <https://acikerisim.uludag.edu.tr/items/49b0b223-09de-4348-9e00-6dd64b1e3a71>
- Ateş, K. (2009). *Dünü ve bugünüyle evrim teorisi*. İstanbul: Evrensel Basım Yayın.
- Barnes, J. (2005). *The presocratic philosophers*. London: Roudledge.
- Burnet, J. (1920). *Early greek philosophy*. London: A&C Black.
- Capelle, W. (2016). *Sokrates'ten önce felsefe*. Oğuz Özügül (Çev.). İstanbul: Pencere Yayınları.
- Curd, P. (2007). *Anaxagoras of clazomenae*. London: University of Toronto Press.
- Çüçen, K., Zafer, M. Z., & Esenyel, A. (2017). *Varlık felsefesi*. Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Eco, U. (2020). *Felsefe tarihi 1: Antik Yunan*. Leyla T. Basmacı (Çev.). İstanbul: Alfa Basım.
- Erkızan, H. N., & Çüçen, K. (2013). *Antik çağ ve orta çağ felsefe tarihi*. Bursa: Sentez Yayınları.
- Erol, S. (2020). *Deleuze ve antik felsefe*. İstanbul: Çizgi Kitapevi.
- Esenyel, Z. (2014). Presokratik filozoflarda arkhe sorununun kozmolojik ve ontolojik bağlamda incelenmesi. *Kaygı Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, 22, 1-25.
- Heller, M. (2011). *Philosophy in science*. Kenneth W. Kemp & Zuzanna Maslanka Kieron (Trans.). London: Springer.
- Herakleitos (2020). *Fragmanlar*. C. Cengiz Çevik (Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası.
- Iamblichus (1918). *The life of Pythagoras*. Thomas Taylor (Trans.). U.S.A.: Theosophical Publishing House.
- Jeagner, W. (2011). *İlk Yunan filozoflarında tanrı düşüncesi*. Güneş Ayas (Çev.). İstanbul: İthaki Yayınları.
- Kranz, W. (2014). *Antik felsefe*. Suad Y. Baydur (Çev.). İstanbul: Sosyal Yayınlar.
- Laertios, D. (2007). *Ünlü filozofların yaşamları ve öğretileri*. Candan Şentuna (Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Leukippos & Demokritos (2020). *Atomcu felsefe fragmanları*. C. Cengiz Çevik (Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası.
- Naddaf, G. (2005). *The greek concept of nature*. New York: State University of New York Press.
- Parmenides (2015). *Doğa hakkında*. Y. Gurur Sev (Çev.). İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Russell, B. (2018). *Batı felsefesi tarihi*. Ahmet Fethi (Çev.). İstanbul: Alfa Felsefe.
- Thilly, F. (2016). *Felsefeye yolculuk*. İbrahim Şener (Çev.). İstanbul: Karbon Kitap.
- Weber, A. (1938). *Felsefe tarihi*. H. Vehbi Eralp (Çev.). İstanbul: Sosyal Yayınlar.
- Yardımcı, A. B. (2024). Antik Yunan felsefesinde arkhe kavramı ve görünüş-gerçeklik ayrımı: Thales, Anaksimandros ve Anaksimenos'in perspektifinden bir inceleme, *FLSF Dergisi*, 39, 1-18. <https://doi.org/10.53844/flsf.1517891>

Yıldız, E., & Şar, G. (2016). *Herakleitos'un oyunu herakleitos fragmanlarına yorumlar*, İstanbul: Dergâh Yayınları.

Makale Bilgi Formu

Çıkar Çatışması Bildirimi: Yazar tarafından potansiyel çıkar çatışması bildirilmemiştir.

Yapay Zeka Politikası: Bu makale yazılırken hiçbir yapay zekâ aracı kullanılmamıştır.

İntihal Beyanı: Bu makale iThenticate tarafından taranmıştır.